

TARPKULTŪRINIO DIALOGO RAIŠKOS GALIMYBĖS: KALBINĖ SAVIMONĖ IR KONTEKSTINIAI RYŠIAI

Jonas Jonušas

*Humanitarinių mokslų katedra, Mykolo Romerio universitetas,
V. Putvinskio g. 70, LT-44211 Kaunas, Lietuva
El. paštas remjon@ktu.lt*

Įteikta 2011-10-20; priimta 2011-02-09

Anotacija. XX amžiaus ketvirtąjį dešimtmečio tarpkultūrinis dialogas padeda atskleisti pagrindinius impulsus tautiniam identitetui, nors, kita vertus, šis reiškiny apima nevienodą patirtį ir yra prieštaringas. Aprašomojo pobūdžio svarstymų prasmės centras grindžiamas ne tiek kalba, kiek kultūrologinėmis ištakomis. Dėl šios priežasties periodikos publikacijos, kurias galima priskirti dialoginiam ir drauge politiškai angažuotam tekstui, yra svarbios XX amžiaus 4-ojo dešimtmečio kultūrologinėms studijoms. Straipsnio objektas – atskleisti tarpkultūrinės komunikacijos prielaidas kaip svarbią problemą, aktualizuoti lingvistinės diferenciacijos ypatybes. Darbo tikslas yra išanalizuoti labai įvairių lietuvių ir lenkų tarpkultūrinio bendradarbiavimo kontekstą; atsižvelgiant į cituojamų autorių nevienodas koncepcijas, išskirti būdingiausius tautinės ir kalbinės tapatybės raiškos bruožus. Apibendrinus išdėstytas mintis galima teigti, kad tarpkultūrinį dialogą sąlygoja integraciniai procesai, vykstantys tautos viduje. Skirtingų kultūrų sintezė lemia visuomenės atvirumą tarpkultūriniam dialogui. Atsižvelgiant į S. Šalkauskio kultūrinės sintezės teoriją, galima teigti, kad įvairių kultūrų derinimas sudaro sąlygas tautinei konsolidacijai ir yra žingsnis socialinės tradicijos modernizavimo linkme. Straipsnyje analizuojama lingvistinės ir kultūrinės sandūros problema bei jos sprendimo galimybės lenkų ir lietuvių kultūrinėje tradicijoje. Vienas iš svarbiausių daugiakultūrio požiūrio bruožų yra universali lietuvių ir lenkų kultūros samprata.

Reikšminiai žodžiai: komunikacija, kultūrinis centras ir periferija, tautinė identifikacija.

Įvadas

Kiekvienas kultūrinis reiškiny gali būti vertinamas labai įvairiai, atsižvelgiant į autorių pasaulėžiūrą, kuria grindžiamos įvairios koncepcijos. Tačiau nė viena kultūrologinė koncepcija negali būti pripažinta vienintele teisinga. Kultūrinė koncepcija bus motyvuota, jeigu joje bus skirta pakankamai dėmesio ir supratimo savitiems kitos kultūros niuansams, jeigu ji bus darni ir maksimaliai objektyvi. Tokia koncepcijos samprata turėtų būti grindžiama sąlyčio taškų tarp kultūrų ieškojimu, kurie barjerus transformuotų į kultūrinius tiltus (Kramsch 1993: 223). Kultūriniai faktai apibrėžiami ne tik iš skirtingų kultūrologinių pozicijų, bet ir remiantis įvairialypiu kultūriniu faktu – ženklu (semiotinis aspektas). Ar įmanomas universalus efektyvios tarpkultūrinės komunikacijos modelis? Kaip giliai galima pažinti, suprasti svetimą kultūrą? Kaip nustatyti svetimos kultūros pažinimo lygį? L. Bredella šiais klausimais daro savitas išvadas:

1. Remiantis J. Locke, išskiriama inter- ir intrakultūriškumo samprata.
2. Interkultūriškumas negalimas, jeigu kitus vertiname per savo lūkesčių prizmę. Sudėtingiausia, kai reikia nustatyti, ar iš viso esama transkultūrinių vertybių, ar kiekvieną kultūrą reikia vertinti pagal jos autentiškas vertybes. Jeigu kitą kultūrą vertiname remdamiesi savomis vertybėmis, tampame etnocentriški.
3. Svetimų kultūrų pažinimas daro poveikį savos kultūros identitetui (XVIII amžiaus rusų aristokratai dėl prancūzų kultūros poveikio buvo susvetimėję su sava kultūra). Todėl reikalingas dinamiškas interkultūriškumo sampratos modelis, kuris leistų plėtoti dialogui, o ne konfrontacijai tarp atskirų kultūrų.

Pagrindinės komunikacinių barjerų priežastys yra šios:

1. Nesugebėjimas ar nenoras keisti asmeninių vertybių skalės, kai svetimą kultūrą žmogus vertina per savo kultūros, kurią vienintelę laiko visavertę, „akinius“. „Iš savo kultūros mes atsinešame įsitikinimą, kad mūsų kultūrinė sistema yra „natūrali“ ir „racionali“, pralenkianti visas kitas. Interkultūriškumo samprata leidžia suvokti, kad tie dalykai, kurie yra neracionalūs ir nehumaniški iš mūsų perspektyvos, gali būti laikomi racionaliais ir humaniškais žvelgiant iš šalies“ (Bredella 2003: 240).
2. Stereotipai, susidarytos kitos kultūros klišės.
3. Foninių kultūrinių žinių trūkumas, kuris trukdo išmokus kalbą bendrauti kultūrinio konteksto lygmeniu.

Politinę publicistiką skelbusioje periodikoje (*Goniec Kowieński, Dzień Polski*) ar spaudos publicistikoje, eseistikoje (*Iskry, Wytrwaj*) autoriai atidžiai įsižiūrėdavo į nesenos praeities įvykius, bandydami kuo autentiškiau perteikti dalyko esmę. Ši intelektualinė dinamika labai naudinga aiškinant visuomenėje vykusius pokyčius, remiantis teorine J. W. Berry akulturacijos schema, atskleidžiančia svarbią jungtį tarp kultūrinio konteksto ir individo elgesio motyvų (Kasatkina, Leončikas 2003: 41). Nuo XIX amžiaus buvo remiamasi romantinės lenkų literatūros tradicija, daug kuo sekant, transformuojant į lietuvišką kontekstą atskiras tendencijas, motyvus. Lenkų ir lietuvių kultūriniai bei kalbiniai ryšiai apėmė labai plačią sferą – ir literatūrinį, ir istorinį-visuomeninį, ir filosofinį-estetinį aspektus. Tačiau literatūriniai ir visuomeniniai kontaktai, nepaisant etninių, paprotinių, dvasinių skirtumų, įgijo ypač gilų, tvirtą, visapusišką pobūdį. Lietuvių ir lenkų dvikalbiai santykiai – ypač svarbus visos Vidurio Europos kultūrinės realybės momentas. C. Miłoszas yra pabrėžęs, kad kalbinė diferenciacija yra vienas iš tų etniškumo bruožų, į kuriuos reikia atkreipti ypatingą dėmesį kalbant apie abiejų tautų istorinį likimą (Jackiewicz 1993: 117). Kultūrinis bilingvizmas, išlikęs dar ir XX amžiaus 3–4 dešimtmetyje, pagreitį įgavo XIX amžiuje, kai buvo reikšmingai praplėstas nuo Abiejų Tautų Respublikos laikų spėjus nublankti kultūrinis horizontas. Jis suteikė galimybę per gimtojo krašto istorijos prizmę atsiverti europietiškojo universalumo erdvėms. Tarpukario Lietuvos lenkiškoje periodikoje pastebimos tarpkultūrinio dialogo, visuomeninio atvirumo siekio pastangos, nes dar buvo netolima praeitis, kai tiek lietuvių, tiek lenkų etnosas grūmėsi dėl savo išlikimo, kai jie klimpo vienas į kitą spurdėdami ir ištirdami, sukeldami stipriausią kūrybinės energijos bangą – nepakartojamą daugiakultūrio regi-

ono balsą (Kubilius 1998: 10). Iš kur tas poreikis atgimusios nepriklausomos valstybės kontekste gaivinti, puoselėti bebaigiančią užgesti kultūrinio bendradarbiavimo tradiciją, suteikti jai savitą, bet kuriuo rakursu atpažįstamą lietuvišką atspalvį? Tikriausiai ši poreikį lėmė ta aplinkybė, kad spaudoje bendradarbiavo, visuomeninius ir socialinius reiškinius vertino paskutinė karta, kuri save suvokė kaip „dviejų tautinių sielų“ hibridą (tačiau vadinamajame Vilniaus krašte LDK kultūros ir dvasios tradicija gyvavo kaip visiškai natūrali istorinė buvusios valstybės tąsa net iki Antrojo pasaulinio karo. Lietuvos Respublikoje taip pat buvo tos tradicijos akintojų ir tęsėjų, o labiausiai žinomas – profesorius M. Romeris) (plačiau žr.: Romer 1908).

Situacija, susiklosčiusi valstybės institucijose, mokyklose, kariuomenėje, slopino lenkų kultūros plėtotę, siekį išsaugoti tradicijas, kurios skatino platų visuomeninį ir politinį angažuotumą (Buchowski 2003: 57). Intelektinis potencialas atspindėti visuomenėje vykstančius reiškinius, reprezentuoti lenkiškumą kultūriniu raiška, literatūriniu kūryba liko neišnaudotas, o 1940 m. galutinai prarastas, nes pokario metais lenkų bendruomenė Lietuvoje buvo menkai integruota, nebeturėjo nei sąlygų, nei galimybių tokiai kultūrinei ir visuomenei veiklai, kokia ji galėjo būti prieškarui (Stravinskienė 2006: 27).

Lietuvių ir lenkų santykių poliarizacija 3–4 dešimtmetyje sudarė sąlygas kiekvienai pusei pabrėžti savo tautinį identitetą. Kultūrinės terpės centravimo galimybė yra nulemta polivariantiškumo (kelių pasaulėžiūros paradigmų). Tada atsiranda naujas interpretacinis laukas, kuriame suformuluojami nauji kultūrinių programų variantai. Programos, aktualizuotos istorinėje situacijoje, gali būti atrenkamos, t. y. vienos sankcionuojamos ar legitimuojamos, kitos – diskredituojamos ar eliminuojamos (Можейко 2006: 45). Juk iš esmės lenkas, lietuvis, baltarusis, žydas litvakas ligi šiol tebevartoja konfrontacijos leksiką ir priemones, nelabai ieško geresnių susikalbėjimo galimybių (Zemlickas 2009: 4). Kaip pažymi S. Šalkauskis, kultūrinės savimonės problema yra nulemta pačios kultūros turinio, todėl „yra svarbus tautinės kultūros esmės klausimas, kaip yra svarbus ir jos linkmės klausimas. Kitaip tariant, problema, kurią tenka spręsti, visų pirma, šviesuomenei, yra lietuvių tautos kultūrinės paskirties problema. Jei kultūrinis tautos pašaukimas priklauso nuo jos etninių ypatybių, nuo temperamento, nuo istorinės evoliucijos, tai jos paskirtis priklauso, visų pirma, nuo jos geopolitinės padėties“ (Šalkauskis 1938: 594). S. Šalkauskio iškelta kultūrinės krypties problema randa atgarsį ir šiuolaikinių filosofų darbuose. Vertybių skalė, dominuojanti kultūroje, ją gali pakreipti novacijos arba tradicionalumo, konservatyvumo linkme (Можейко 2006: 45).

Anglų mokslininkas S. Hallas pažymėjo, kad kultūros nereikia painioti su tautiškumu, etniškumu ar rase. Mokslininko nuomone, kultūros koncepcija yra žymiai platesnė. Ši koncepcija nurodo į kultūrinę sistemą, kurioje žmonės sąveikauja ir įvyksta tarpkultūrinė sandūra (Hall 1997: 2). Esama nuomonių, kad kultūrinis identitetas apima specifines homogeniškos žmonių bendruomenės charakteristikas, pasireiškiančias jos gyvenimo būdu, vertybių sistema, socialiniais santykiais, intelektine ir menine saviraiška (Fabrizio 1981: 387). Dėl analizės ribotos apimtys ir daugiau praktinio jos pobūdžio nebus išsamiai gilinamasi į tarpkultūrinės teorijas, kurios plačiai aptariamąs pasitarųjų metų publikacijose ir tyrinėjimuose.

Pedagogikoje gerai žinoma klasikinė ledkalnio metafora, simbolizuojanti pirmąją svetimos kultūros suvokimą: virš vandens iškilusi tik jo viršūnė, tačiau pagrindinė, nematoma jo dalis slepiasi po vandeniu. Matoma viršūnė apima literatūrą, spaudą, bendravimo kultūrą, religinę praktiką. Povandeninę „kultūrinio ledkalnio“ dalį sudaro grožio koncepcija, tradicinio tabu sistema elgesyje ir kalboje, emocijų kontrolė ir pan. Kitos kultūros supratimą galima sieti su schema, kurioje sava kultūra tarsi trafaretas uždedama ant svetimos. Kuo daugiau sutampančių taškų, tuo tarpkultūrinė komunikacija efektyvesnė, ir atvirkščiai, – kuo daugiau trukdžių, tuo ji blankesnė.

Šio tyrimo objektas – pasirinktu aspektu aktualizuoti tarpkultūrinės komunikacijos prielaidas tarpukario Lietuvoje, sugrąžinti į kultūrinę apyvertą kalbinės diferenciacijos problemas, panagrinėti tarpkultūrinės sąveikos nelineinio modelio formavimosi prielaidas. Nagrinėjamas gana įvairus lietuvių ir lenkų tarpkultūrinio bendradarbiavimo kontekstas; atsižvelgiant į cituojamų autorių nevienodas koncepcijas, bandoma išskirti būdingiausius tautinės ir kalbinės tapatybės raiškos bruožus. Remiamasi šiomis teorinėmis nuostatomis: 1) šiuolaikinės tarpkultūrinės komunikacijos tyrimais; 2) S. Šalkauskio kultūrinės sintezės teorija; 3) deskriptyvine nuostata, padedančia nagrinėjamuose šaltiniuose išskirti aktualiausius momentus.

Kalbinės sąveikos vaidmuo kuriant tarpkultūrinį dialogą

Kultūrinių tradicijų sąveika išjudina kultūrinės terpės pusiausvyrą, netgi lemia jos decentraciją. Šios sąveikos mechanizmas aktualizuoja kūrybinį kultūros potencialą ir formuoja naujas tradicijas jos semantiniame lauke (Можейко 2006: 38). Poslinkį literatūrinės komunikacijos link liudija gausaus lietuvių literatūrų būrio (S. Šalkauskio, J. Keliuočio, K. Binkio, J. Kossu-Aleksandravičiaus, J. Ambrazevičiaus, S. Kymantaitės-Čiurlionienės, A. Vaičiuliaičio, B. Dvariono, B. Sruogos, A. Venclovos, V. Jakubėno ir kt.) publikuojami straipsniai literatūros naujienų žurnale *Wiadomości Literackie*. Kultūriniam bendradarbiavimui svarbi kalbinė savimonė. Gimtoji kalba reikšminga ne tik kaip sklandesnės minčių raiškos priemonė, bet ir kaip forma, kuria reiškiasi tautos dvasia. Kalboje slypi tautos ypatybės, mąstymo būdas ir dvasinio turinio įvairovė (Mazurowa 1931: 14). Nuosaikus akademinis leidinys *Iskry*, iš esmės puoselėjęs „krajovcines“ idėjas, stengėsi apeiti stačius kampus, neakcentuoti lietuviškuose tekstuose ir karikatūrose įsigalėjusio baltojo Lenkijos aro, kurio nagai sminga į Lietuvos kūną, įvaizdžio. Minėtas leidinys, remdamasis abi šalis vienijančiais kultūriniais istoriniais simboliais (pvz., Vavelio požemiuose karalių kapavietes puošia Vyčio ir Erelio ženklai, prisimenama sena indoeuropietiška lietuvių kalbos kilmė, siekianti tolimąjį Iraną ir kt.), stengėsi konsoliduoti abiejų tautų atstovus, vengti perdėto tautinių skirtumų ieškojimo, neučia peraugančio į nacionalizmą ir trukdančio konstruktyviam, kūrybingam bendradarbiavimui. Tokią situaciją 3–4 dešimtmetyje lėmė tai, kad kultūrinė terpė buvo interpretuojama laikantis stabilios, pusiausvyrą išlaikančios tradicijos. Tačiau šiuolaikinėje kultūrologijoje vis labiau įsigali nelineinis kultūrinių tradicijų sąveikos modelis. Norint tai patvir-

tinti, galima rasti analogiškų tendencijų šiuolaikiniuose humanitariniuose moksluose: R. Barto ir J. Derida nelinijinio laiško koncepcija ir pan. (Можейко 2006: 41).

Kalbiniams kontaktams reikštis geriausiai padeda ne uždarumas, o atvirumas kultūriniais ieškojimams, šios srities patirties (asociacijų, kultūrinių realių ir pan.), įgytos kitur, integravimas. Analizuojant tarpukario Lietuvos periodiką, į akis krito istorine patirtimi besivadovaujančių kultūrintojų (L. Giros, K. Ilakovičuvnos ir A. Bojko) eilėraščiuose ir jų vertimuose reiškiamos giluminės idėjos. Šioje vietoje norėtusi pacituoti S. Šalkauskio mintis, kad „Lietuva yra pašaukta sukurti sintetinio pobūdžio tautinę kultūrą, nors ji ir turi atskirą tautinę daugumos kalbą, kuria, visų pirma, turės šita kultūra pasireikšti. Deja, per nesusipratimą pas mus sintetinės kultūros koncepcija nėra populiari. Tiksliau pasakius, ji iki šiolei nėra pas mus tinkamai suprasta su didele skriauda kultūriniam mūsų išsivystymui“ (Šalkauskis 1938: 602). Sintetinio funkciją atlieka kalba, kaip humanitarinio asmenybės ugdymo pagrindas (Okulicz 1932: 5–8). Lietuva šiuose eilėraščiuose ir jų vertimuose yra tapusi objektu, kurio struktūroje yra atsidūrę visi, įskaitant apie ją rašančiuosius ir vertėjus. Iš istorinio patyrimo kilusios idėjos grąžinamos tautai vėlgi kaip jai pačiai turinčios egzistencinę prasmę – tautos tapatybė turi būti apginta, o vertybės išsaugotos. K. Ilakovičuvnos poetinius vaizdinius vertime L. Gira kūrybiškai interpretuoja (Ilakowiczówna 1934; Gira 1934a; Gira 1934b; Bojko 1934):

Mieliście świętych, pieśniarzy i wodzów...

I córy wasze zuchwałę się rodzą,

Chodzą uparte, złe i nieukładne

Aż otrzymają to, czego zapagną.

I ja tak będę uszy wam mozolić

Aż cierrń wyjmiecie, który wszystkich boli.

Turėjot dainių, vadų ir šventųjų...

Ir dukros jūsų tvirtos iš tikrųjų.

Jos gema puikios, atkaklios, atkarios,

Nerimsta, kolei savo nepadaro.

Ir aš jums šitaip zulinsiu vis ausį,

Kol jūs tą erškėtį skaudų išravėsit.

Idėjos, reiškiamos vaizdais ir sąvokomis (vaizdingam lenk. veiksmazodžiui *mozolić* L. Gira parenka stilistiškai konotuotą atitikmenį *zulinti*), yra gyvastingos, kūrybiškos, žadina sąmonę tų, kam jos skiriamos.

N. Lumanas socialinių sistemų teorijoje daro išvadą, kad pati socialinė sistema skatina komunikaciją. Pasak autoriaus, tokia sistema egzistuos ten, kur nenutrūkę vidiniai komunikacijos saitai. Ją sudaro ne žmonės ar jų veiksmai, bet komunikacijos (Лыман 1995: 127). Palaikyti autentišką santykį su tauta yra tas pats, kas bandyti sugauti gryną, amžiną, visuotinai svarbią jos formą ir išskirti ją iš visų kitokių, netobulų ir iškreiptų pavidalų. Konkretybės, kokia yra tauta, vaizdinys, nepaisant istorijos tėkmėje aptinkamų įvairialypių jo formų, turi būti apvalytas nuo visų apnašų ir įgauti vertingos socialinės struktūros turinį:

Pora się godzić, panowie litwini,

Wszystko najgorsze każdy już uczynił:

Szkodził drugiemu, jak tylko potrafil,

Ponai lietuviai, jau taikytis metas.

Visa blogiausia kadais dirbt suskatom:

Kenkti kitam, kiek tik galima, kenkėm.

*Zmylą historiją, męczył geografję
Každy, jak tylko mógł, dla swej muzyki,
Przynaglał spiewać nawet nieboszczyki.*

*Praeitį kraipėm, kraštamokslį lenkėm.
Verst visus šokt pagal savo dūdą
Net ir numirėlius mes jau igudom.*

Pats objektas (tauta) yra svarbus lietuvių inteligentų sąmonei bei jų gyvenimo būdui ir taip gyvastingai paveikus, kad vos ne kiekvienas iš jų, besireiškęs filosofijoje, moksle ir dailiuosiuose menuose, vis šį objektą užkliudė. Kaip matyti iš L. Giros atlikto sklandaus, organiško K. Ilakovičuvnos eilėraščio vertimo, poetas, kaip vertėjas, kėlė sau tikslą ne vien kalbiniu požiūriu suregistruoti, susisteminti lenkiško teksto žodžius, kad jie turėtų darnų lietuvišką ritmą, bet ir siekė juos interpretuoti. Tai jau aukštesnis vertimo lygmuo, priklausantis nuo vertėjo kompetencijos, tautos dvasinės kultūros egzistencinės prasmės išmanymo. Lenkiško eilėraščio ir jo vertimo į lietuvių kalbą („Pora się godzić“ ir „Jau taikytis metas“) išraiška reikšminga, nes autorės ir vertėjo asmeninė patirtis atspindi savotišką transformaciją bei visos tautos egzistencinę patirtį. Kaip pažymėjo J. Lotmanas, šiuo atveju galima teigti, kad kalba ne tik sukuria tekstus, bet ir įvairūs tekstai, tarpusavyje sąveikaudami, sukuria kūrybinį potencialą kalbos atžvilgiu (Лотман 1992: 129–133). Lenkiškų tekstų vertimo į lietuvių kalbą ketvirtojo dešimtmečio periodikoje kokybė gera, kalba sunorminta, ekspresyvi: „*Ze zdziwieniem przysłuchiwaliśmy się temu, jak dokoła nas **trajkotano** tylko po polsku* / Mūsų nustebimui apie save girdėjom **čiauškant** tik lenkiškai“ (Icil 1932: 16).

Tarpkultūrinės bendrybės ir stereotipai

Tyrinėtojas D. Hymesas nustatė, kaip kultūra susijusi su „socialiniais kalbiniais įvykiais“. Sakiniai perteikia ne vien gramatinę reikšmę, bet tiesiogiai nurodo tą socialinį kontekstą, kuriame jie yra susiformavę. Todėl kultūrinė komunikacija yra susijusi ir su lingvistine kompetencija (Hymes 1972: 277).

Komunikacinės kompetencijos reikšmė ypač išauga, kai ji naikina ribas tarp kalbų ir sudaro prielaidas reikštis tarpkultūrinei komunikacijai. Vis dėlto komunikacinės kompetencijos sąvoka ne iki galo sutampa su tarpkultūrine komunikacija. Kad galėtų vykti visavertis tarpkultūrinis bendravimas, reikia atsižvelgti į įvairius kalbos variantus nevienodose socialinėse ir kultūrinėse situacijose. Socialinio ir kalbinio fenomeno ryšių problematika yra sudėtinga, ypač jei tai kalba tautinės bendrijos, kurios nariai nėra autochtonai tame regione (Fairclough 1989: 23). Išliekant gimtosios kalbos vartotoju, neišvengiamai integruojamasi į socialinę ir kultūrinę situaciją, kurią sukuria lingvistiniai kitos kalbos komponentai. Svarbus momentas yra tai, kad kalbą reikia ne tik mokėti, bet ir jausti adekvačiai susiklosčiusiai situacijai (Abramowicz 1939: 3). Tada atsiranda tarpkultūrinė komunikacija, kurios vienas iš svarbiausių komponentų yra gebėjimas derinti kelias kalbas, kurių kiekviena atstovauja sava tradicijai.

Kultūrinę komunikaciją analizuojant makrolygmeniu, pastebima, kad universali vienos iš sąveikoje dalyvaujančių kultūrų pasaulio interpretacijos schema, toje kultūroje

susiklosčiusios vertybinės skalės tampa kvestionuojamos. Tai reiškia, kad kultūrinis centras (o su juo ir visa kultūrinės terpės makrostruktūra) netenka besąlygiško statuso, t. y. kultūrinė terpė praranda stabilumo potencialą. Iškyla naujų kultūrinių prioritetų formulavimo galimybė. Šiame kontekste kultūrinių tradicijų sąveika negali būti artikuliuojama kaip tradiciškai suvokiamas „dialogas“, t. y. stabilių sistemų su apibrėžtu turiniu ir aiškiai suformuluotomis aksiologinėmis skalėmis sąveika. Kultūrinių tradicijų „susitikimas“ pasireiškia kultūrine kalba. Perspektyvoje turėtų atsirasti metakalba, kuri geriausiai išreikštų tokio „susitikimo“ esmę (Можейко 2006: 41). Šiuo atveju argumentuota S. Šalkauskio įžvalga, kad tautai negresia joks pavojus, jei kultūrinė sąveika nėra vergiška, jei kultūrinės vertybės asimiliuojamos tautinėmis lytimis pagal tautos dvasią (Šalkauskis 1938: 599).

Kultūros apskritai ir tarpkultūriškumo fenomeno vaidmuo komunikuojant gali būti siejamas su daugeliu dalykų (pvz., etniškumu, rašytine ir sakytine kalba, kurioms būdingas nevienodas socializacijos laipsnis ir pan.). Kalbos vartosenos sfera ir jos statusas yra susiję su socialinėmis normomis, konvencijomis ir jų tarpusavio sąveika. Žmonės, tapatinantys save su kuria nors tautine, taip pat ir socialine, grupe, siekia savo kalbai suteikti oficialios raiškos galimybių, kad ji netaptų „šiaudinės pastogės“ kalba (Ugiański 1939: 3).

Skirtingų kalbų vartoseną gali turėti įtakos netgi vertybinei orientacijai. Taigi kalba tam tikrai bendruomenei suteikia ne tik lingvistinį kodą, bet ir diskursą, kuriuo realizuojami socialiniai poreikiai. Šiam diskursui sklandžiai tarpiti visuomenėje padeda akultūracija (Kramsch 2000: 7). Sociologai šį reiškinį aiškina kaip tam tikros kultūros elementų perėmimą, įsisavinimą (nagrinėjamu atveju – Lietuvos kultūros elementų, paprastai svarbiausias iš jų yra kalba) (Grigas 1995: 18; Kasatkina, Leončikas 2003: 68).

Akultūracija apima ir idėjinio nusiteikimo matmenį. Jos svarbą galima suformuluoti keliais aspektais: pirma, kokio lygmens asimiliuojamos kultūros nario pasaulėžiūroje išlikęs jo tautinis sąmoningumas; antra, individo požiūris į vieningą valstybę (ar jis veikiamas bendro valstybinio patriotizmo, „bendravalstybinės“ sąmonės), jo konfesinė priklausomybė ir tautinis sąmoningumas; trečia, sąvoka gali būti suprantama ir tarptautiniame kontekste kaip individo santykis su savo kultūriniu tapatumu ir daugumos visuomene.

Tarpkultūrinės komunikacijos sudaromos prielaidos tautiniam pakantumui, platesniam vertybių spektrui aktualios ir šiandien: viena vertus, ji tapo ypač patvaria socialine ir ekonomine, kultūrine bei dvasine sociumo būseną, ypatinga egzistavimo forma atskirtiems nuo „etninio kontinento“ arba visai jo neturintiems, kita vertus, ji gali būti traktuojama kaip originalus reiškinys lietuvių kultūrologinėje mintyje. Nagrinėjama problematika susijusi su požiūriu į tarpkultūrinę komunikaciją iš istorinės perspektyvos. Asmuo identifikuoja save kaip visuomenės narį, galėdamas rasti sau vietos tos visuomenės istorijoje. Tarpkultūrinis dialogas neatskiriamas nuo istorinės dimensijos tautiniame identitete (Kramsch 2000: 7). Diachroninis žvilgsnis į tarpkultūrinę komunikaciją leidžia nustatyti, kaip socialinė grupė save reprezentuoja kultūriniu veikla (pvz., kūryba), kuri ilgainiui tampa reikšminga istoriniam identitetui.

Išvados

1. Tarpkultūrinis dialogas įmanomas ne tiek dėl diferenciacijos, kiek dėl integracijos procesų tautos viduje. XX amžiaus 3–4 dešimtmečių Lietuvos sociokultūrinėje sistemoje tam tikra kalbinė, visuomeninė, o ypač politinė, komunikacija buvo ribojama, kad nesukeltų šalyje, dar tik plėtojančioje valstybingumo tradicijas, sociokultūrinės visumos chaoso. Tačiau kaip palikimas nuo Abiejų Tautų Respublikos laikų perduodamas sinkretinis sociokultūrinės sistemos idealas.
2. Skirtingų kultūrų sintezė sąlygoja vertybinį normatyvinį aspektą, kuris lemia barjerų tarp nacionalinių sociokultūrinių sistemų neutralizavimą, jų kontekstualizavimą, visuomenės atvirumą tarpkultūriniam dialogui, kai dalis nacionalinės sistemos funkcijų (ypač kultūrinėje, visuomeninėje srityje) suvokiamos tarptautiniu lygmeniu.
3. Remiantis analizuota S. Šalkausio kultūrinės sintezės teorija, galima teigti, kad įvairių kultūrų derinimas padeda įveikti kultūrinius antagonizmus tautos viduje. Kuo platesnė sintetinių kultūrų skalė, tuo palankesnės sąlygos tautinei konsolidacijai. Kultūrinei konsolidacijai būdingas nelinijinis pobūdis, kuris lemia tautinės sociokultūrinės dinamikos ypatybes.
4. Tarpkultūrinė komunikacija, kuriai būdinga universali kalbinės, auklėjamosios, kultūrinės veiklos raiška, yra žingsnis socialinės tradicijos modernizavimo linkme.

Literatūra

- Abramowicz, S. 1939. Uczymy nasze dzieci czytać i pisać po polsku, *Dzień Polski* 29: 3.
- Bojko, A. 1934. Tak, pora! Szan. poetce Kazimierze Hłakowiczównie w odpowiedzi, *Iskry* 2/3: 3.
- Bredella, L. 2003. *Intercultural Experience and Education, Multilingual Matters*: LTD.
- Buchowski, K. 2003. Retorsijos įkaltai, *Darbai ir dienos* 34: 49–101.
- Fabrizio, C. 1981. *Cultural Development in Europe, Cultural Development, Some Regional Experience*. Paris: The UNESCO Press.
- Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Gira, L. 1934a. Taip, metas! Atsakymas gerb. poetei Kazimierai Hłakowiczównai, *Trimitas* 12: 232–233.
- Gira, L. 1934b. Jau taikytis metas, *Trimitas* 12: 232–233.
- Grigas, R. 1995. *Tautos likimas*. Vilnius: Rosma.
- Hall, S. 1997. *Cultural Representations and Signifying Practices*. London: The Open University.
- Hymes, D. 1972. *On Communicative Competence*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Icil, 1932. „Noblesse oblige...“: na marginesie wrażeń wycieczki litewskiej do Wilna, *Wytrwaj* 3/4: 16.
- Hłakowiczówna, K. 1934. Pora się godzić, *Iskry* 2/3: 2–4.
- Jackiewicz, M. 1993. *Literatura polska na Litwie XVI–XX wieku*. Olsztyn: WSP.
- Kasatkina, N.; Leončikas, T. 2003. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.
- Kramsch, C. 1993. *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: University Press.
- Kramsch, C. 2000. *Language and Culture*. Oxford: University Press.
- Kubilius, V. 1998. *A. Mickevičius. Poetas ir Lietuva*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Mazurowa, M. 1931. Kącik językowy, *Wytrwaj* 4: 14.
- Okulicz, K. 1932. Na przełomie pojęć wychowawczych, *Iskry* 2: 5–8.

- Romer, M. 1908. *Litwa: Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*. Lwów: Polskie towarzystwo nakładowe.
- Stravinskienė, V. 2006. Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais, *Lituanistica* 2(66): 20–34.
- Šalkauskis, S. 1938. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema, *Židinys* 5(6): 587–606.
- Ugiański, Z. 1939. Dom rodzicielski i szkoła, *Dzień Polski* 62: 3.
- Zemlickas, G. 2009. Mitas – kaip ateities šauklis, *Mokslo Lietuva* 15(415): 2–4.
- Лотман, Ю. 1992. Семиотика культуры и понятие текста. Таллинн: Александра.
- Луман, Н. 1995. Глоссарий, *Социологический журнал* 3: 127.
- Можейко, М. 2006. Феномен – культурного взаимодействия: проблема нелинейного моделирования, *Santalka. Filosofija* 14(1): 38–46.

THE EXPRESSION POSSIBILITIES OF THE INTERCULTURAL DIALOGUE: LINGUISTIC CONSCIOUSNESS AND CONTEXT RELATIONS

Jonas Jonušas

*Department of Humanities, Mykolas Romeris University,
V. Putvinskio g. 70, LT-44211 Kaunas, Lithuania
E-mail: remjon@ktu.lt*

Summary. The intercultural dialogue of the fourth decade of the 20th century reveals the most important impulses of the national identity. However, this phenomenon combines different experiences and remains contradictory. The meaning centre of descriptive considerations has shifted from linguistic to cultural issues. Therefore, periodical publications – as a dialogic and at the same time politically engaged critical text – is of particular importance within the context of the cultural studies of the fourth decade of the 20th century. The object of the study is to reveal the premises of intercultural communication as an urgent problem as well as remind of the peculiarities of linguistic differentiation. The aim of the research is to analyse the especially different context of Lithuanian–Polish intercultural cooperation, taking into account different conceptions of the cited authors and spotlighting the most characteristic features of national and linguistic identity. One conclusion becomes apparent while summing up all of the facts, i.e. the intercultural dialogue is possible because of the integral processes, taking place within the nation. The synthesis of different cultures determines frankness of the intercultural dialogue. Taking into account theory on cultural synthesis by Šalkauskis, it could be affirmed that co-ordination of different cultures has influence on the consolidation of the nation and leads towards modernization of the social tradition. The article deals with the issue of linguistic and cultural junction spreading beyond Polish and Lithuanian cultural traditions. One of the main peculiarities of the multicultural attitude is the universal understanding of the Lithuanian–Polish culture.

Keywords: communication, cultural centre and periphery, national identification.

Jonas JONUŠAS. Humanitarinių mokslų (literatūrologija) daktaras (2007 m.), Kauno technologijos universiteto lektorius ir Mykolo Romerio universiteto docentas.

Mokslinių interesų sritys: kultūros istorija, profesinės kalbos ypatumai techninio profilio aukštojoje mokykloje, tarpkultūrinė komunikacija.

Jonas JONUŠAS. Doctor of Humanities (Literatology, 2007), Lecturer at Kaunas University of Technology and Associate Professor at Mykolas Romeris University.